

ДИСИДЕНТСЬКИЙ ДИСКУРС У КООРДИНАТАХ АВТОБІОГРАФІЧНОГО СИНЕРГЕНУ

У статті обґрунтовано потребу комплексного вивчення дисидентського метатексту, що доповнює й конкретизує художній дискурс інакодумців в умовах політичного застою періоду другої половини 1960–1970 рр. Основну увагу зосереджено на проблемі реконструювання синергетики дисидентського тексту метажанровими моделями їх автентичної документалістики. У випадку життєтворчості в'язнів політичних таборів література факту набула статусу письменницького архіву. В цьому контексті питому вагу відведено автобіографістиці як наджанровому утворенню, з'ясовано її фундаментальне значення як важливого джерела достовірних знань про ідеологічні та естетичні аспекти дисидентського явища, конкретизовано зв'язки названого фактологічного тексту з етикою буття нонконформістів, зацентовано його фактографічний і психологічний плани. Доведено узалежненість специфіки нарративних моделей самооб'єктивації авторського «Я» в поезії дисидентів від автобіографічного тексту. Проекцію інтенцій поета, його творчої самопрезентації через суб'єктну сферу художнього тексту розглянуто на прикладі біографії Миколи Руденка – найсуперечливішої і найдраматичнішої постаті нонконформістської плеяди. Окреслено сегменти його автобіографічного синергену (біографічного складника світоглядної позиції, творчого акту, антропоцентризму), визначено рівні текстових реальностей: автороцентричності ліричного нарративу та фактографічності літератури non-fiction. Їх подальше дослідження сприятиме розкриттю авторського «Я» митця, збереження ним творчої ідентичності в умовах ідеологічного тиску й тотальних заборон.

Ключові слова: дисидентський дискурс, література non-fiction, текст, метатекст, поет-дисидент, жанр, автобіографістика, синерген, Микола Руденко, авторське «Я».

Постановка проблеми в контексті сучасної науки та її зв'язок із важливими науковими і практичними завданнями. Порушені у статті проблеми виводять на поверхню сучасної гуманітаристики вагомий каскад дискусійних аспектів літературознавства, що потребують з'ясування, уточнення, дефініювання, узагальнення тощо. Відомо, що біографізм як методологічний інструмент літературознавства не новий. Однак в українській літературі його застосування та розробка особливі, двадцятье же століття (надто коли йдеться про радянську добу) – з огляду на відомі суспільно-політичні обставини – ще більше його актуалізувало. Адже й досі в історії всієї національної культури є чимало потужних постатей, так би мовити, «без біографії», нерідко з численними лакунами та гіпотезами життєпису, багатьма свідомо ігнорованими з ідеологічних спонук чи упущеними з різних об'єктивних/суб'єктивних причин фактами.

Суттєва (ре-)конструкція письменницьких біографій стосується завперш тих авторів, чия творчість тривалий час пропускалась соцреалізмівською доктриною крізь густе ідеологічне сито. До них, як відомо, належать репрезентанти трагічної доби «Розстріляного відродження», еміграційні письменники-вигнанці, проскрибовані життєписи визнаних класиків української літератури (Т. Шевченка, П. Куліша, Лесі Українки, П. Тичини, О. Довженка та багатьох інших). На особливий статус тут претендує когорта поетів-інакодумців періоду «українського безчасся» (І. Дзюба) та «політичних заморозків» (В. Панченко) другої половини 60-х–70-х рр. ХХ ст., чие творче і

---

*Райбедюк Г. – кандидат філологічних наук, професор, Ізмаїльський державний гуманітарний університет, Україна; e-mail: raibedyuk@ukr.net.

громадянське «Я» сформувалось у протистоянні тиранії несвободи, а переважно в умовах задротів'я. Їх називають в'язнями сумління, лицарями гулагу, дисидентами, правдоробцями, речниками особистої та національної гідності. Це такі відомі на сьогодні імена письменників-правозахисників, пасіонаріїв українського народу: Василь Стус, Іван Світличний, Ігор та Ірина Калинці, Микола Руденко, Степан Сапеляк, Тарас Мельничук, Іван Сокульський, Юрій Литвин та ін.

Важливу інтегруючу функцію системного підходу до вивчення дисидентського дискурсу в українському суспільно-політичному та культурно-мистецькому житті означеної пори виконують его-літературні та non-fiction тексти репрезентантів генерації нонконформістів. З огляду на специфіку виникнення й становлення, екзистенційного й тривіального буття, на іманентні типодиференційні риси дисидентського явища методологічно обґрунтованим видається акцентування дослідницьких підходів на його синергії, що арґює «породжується узгодженою (гармонійною) взаємодією між складовими функціонуючої та націленої на певний кінцевий результат системи»¹. Йдеться про комплексне вивчення дисидентського тексту та його метатексту, тобто метаданих, котрі доповнюють, увиразнюють, конкретизують чи пояснюють основний (у нашому випадку – поетичний) текст, у кінцевому підсумку оприявнюючи онтологічну єдність усіх структурних компонентів дискурсу (архівні матеріали, чернетки, листи, автобіографії, спогади, щоденники, стенограми судових процесів, акти різного роду експертиз тощо).

Олег Рарицький у монографії «Партитури тексту і духу (Художньо-документальна проза українських шістдесятників)» (К., 2016) надає особливої ваги в заповненні лакун у біографіях проскрибованих соцреалізмівською методологією письменників-інакодумців (це коло значно ширше, ніж вищеназвані імена) їхнім автобіографіям. Маючи гранично обмежений (фактично відсутній) доступ до публічного оприявлення, тим паче – офіційного видруку художніх текстів, поети задротів'я часто фіксували свої інтенції (екзистенційні й творчі) в автобіографічних нотатках, оскільки інші комунікативні шляхи були для них перекриті або ж регламентувались строгою цензурою (насамперед, листи). Тож, у декодуванні дисидентського тексту й метатексту сенс вивчення дисидентських автобіографій видається неспростовно важливим, оскільки вони вибудовані кожним автором на «достовірному фактажі, з прямою вказівкою на власну чітку життєву позицію та світоглядні переконання»².

Відтак дисидентські автобіографії можна вважати істотним і вельми важливим «ключем до вдачі автора» (так свого часу Сергій Єфремов кваліфікував роль автобіографії у вступних заувагах до «Щоденника» Куліша), декодування специфіки наративних моделей самооб'єктивації авторського «Я» в поетичному тексті кожного з репрезентантів дисидентської генерації. До того ж автобіографії, як і деякі інші жанри літератури non-fiction, нерідко набувають статусу письменницького архіву як джерела збереження автентичного художнього тексту в'язня політичних таборів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Новаторські тенденції освоєння художнього досвіду дисидентського кола поетів, розпочате українським літературознавством ще у 80-х роках, триває й дотепер, набуваючи суттєвих ознак якісного переходу від інформаційного нагромадження матеріалу, біографічних фактів, автобіографічних свідчень і зізнань до всебічного й проникливого фахового аналізу цілісних літературних явищ і окремих творчих феноменів. Тому цілком резонною бачиться потреба теоретико-методологічного аналізу принципів (ре-)конструювання такого типу біографій. Отож, навіть на фоні наявних в нинішньому дискурсі ґрунтовних

¹ Ключек Г. Д. Синергія літературного твору : навчальний посібник з теорії літературного твору. Дніпро : Середняк Т. К., 2020. 240 с. С. 19.

² Рарицький О. А. Партитури тексту і духу (Художньо-документальна проза українських шістдесятників) : монографія. Київ : Смолоскип, 2016. 488 с. С. 78.

розвідок³ сучасна філологічна наука спонукає до глибшого й усебічнішого осмислення проблеми біографізму як науково-методологічної, почасти й соціологічної та морально-етичної на рівні авторського тексту й метатексту. Мова йде не стільки про посилене збагаченням (конструювання/реконструювання) зв'язків творчості з біографічними (автобіографічними) відомостями про письменника, скільки про розкриття складної природи художнього тексту як життєдіяльності, як реалізації таланту в літературі й у житті. Маємо на увазі потребу залучення до інтерпретаційної парадигми літературного твору (а відтак і літературного явища, процесу) ресурсів автобіографічного тексту як важливого сегмента художньо-документального метажанру.

Проникливого наукового осмислення потребують також питання специфіки автобіографізму белетристики, проєкції в художньому тексті глибинних і потаємних переживань, особистісних комплексів автора, способів його художньої самопрезентації через суб'єктну сферу поетичного тексту. Словом, ідеться про актуальну в сучасній гуманітаристиці проблему антропології художньої літератури та суб'єкта її творення. У цьому контексті сучасні літературознавці активно послуговуються дефініцією «біографічний/автобіографічний синерген», що ґрунтується «на базі синергетичного розуміння синтезованої інформації, яку персоналія залишає по собі, і того, як ця інформація сприймається іншими»⁴. Його дослідження поглиблює розуміння історико-культурних умов, які впливають на розвиток письменника як творчої особистості, виокремлюють психологічні процеси, що сприяють розкриттю внутрішнього «Я» митця в умовах особистісної несвободи й збереження ним творчої ідентичності, його «самовизначення і самоздійснення» (М. Бахтін).

Специфічним сегментом автобіографічного синергену дисидентів є не тільки автобіографії в їх іманентно традиційному значенні, але й означені вище матеріали документалістики. Їх роль у вивченні феномена українського дисидентства сьогодні неопіненно важлива. Адже, як справедливо зазначає Вахтанг Кіпіані в недавно оприлюдненій «Справі Василя Стуса» (Харків, 2019), «жодна газета в Радянській Україні тоді не писала про арешт, слідство і суд. І тому безцінними свідченнями з залу суду виступають аркуші зі справи»⁵. У передмові до тритомового зібрання спадщини поета-дисидента С. Сапеляка М. Жулинський зауважував, що, на жаль, «історичні документи, різного роду архівні матеріали не систематизовані...»⁶. В цьому контексті питома вага належить автобіографічним текстам як наджанровому утворенню, що у випадку дисидентського дискурсу має фундаментальне значення як важливе достовірне джерело знання про цей феномен – суспільно-історичний, громадсько-політичний, культурно-мистецький. Тому саме синергетична методологія в концептуальному плані підводить до розуміння цілісності дисидентського життєтексту, автентичності його репрезентантів, узгодженості їх власного життя зі сповідуваними ідеалами. Складові ж сегменти автобіографічного синергену, як зауважує Е. Соловей, наповнюють цей текст «особистим життєвим і духовним досвідом, екзистенційну ідентифікацію із собою...»⁷.

Мета статті – виявити й охарактеризувати складові автобіографічного синергену українських поетів-дисидентів, виявити й конкретизувати зв'язок їх біографістики з

³ Коцюбинська М. Х. Література факту : між «великою» і «малою» зонами. *Березіль*. 2006. № 9. С. 157–173; Мазоха Г. С. Український письменницький епістолярій другої половини ХХ століття : жанрово-стильові модифікації : монографія. Київ : Міленіум, 2006. 344 с.; Рарицький О. А. Партитури тексту і духу (Художньо-документальна проза українських шістдесятників) : монографія. Київ : Смолоскип, 2016. 488 с.

⁴ Касян Л. Г. Аудіовізуальні документи в контексті автобіографічного синергену Юрія Яновського. *Архіви України*. 2017. № 3–4. С. 156–168. С. 156.

⁵ Справа Василя Стуса : Збірка документів з архіву колишнього КДБ УРСР / уклад. В. Кіпіані. Харків : Віват, 2019. 688 с. С. 8.

⁶ Жулинський М. Г. Самозахистом йому було слово // Сапеляк С. Є. І каміння те стало хлібами... : у 3-х т. Харків : Майдан, 2011. Т. 3 : Спогади, листування, нотатки із щоденника. С. 7–14. С. 11.

⁷ Соловей Е. С. Проблема автентичного буття і поезія В. Стуса. *Проблеми сучасного літературознавства* : зб. наук. праць. 1999. Вип. 3. С. 79–93. С. 87.

індивідуальною естетикою та етикою буття. З-посеред **наукових завдань** найважливішим бачиться з'ясування узалеженості наративних структур самооб'єктивації авторського «Я» у творчості дисидентів від автобіографічного тексту на прикладі синтезованої багатовимірної інформації про життєтекст Миколи Руденка.

Виклад основного матеріалу дослідження. Поняття «автобіографічний синерген» застосовують для аналізу авторського компонента в системі літературного людинознавства, що, окрім життєвої канви письменника, його творів, світогляду та рецепції критиків і літературознавців, включає й «усе коло життєвих вражень митця слова: світосприйняття, світовідчуття та світовираження», «розмаїтість порухів думки, імпульсів, асоціацій, логічно вивершених у його естетичній концепції світу й людини й цілісно втілених в творчості»⁸. З біографіями письменників-інакодумців, завперш як із життєтекстом (у С. Сапеляка – «життеглас»), навіть з огляду на помітну активізацію до них дослідників та упорядників спадщини кожного з репрезентантів дисидентської генерації, ситуація вельми неоднозначна. Вона зумовлена, з одного боку, тривалою та бруталною фальсифікацією поетичного доробку, біографічних фактів, різних жанрів художньо-документальної літератури, автобіографічних свідчень, матеріалів кримінальних справ тощо. Після зняття заборон на відкрите представлення дисидентського життєтексту в національному бутті (видавничому, науковому, ширше – духовному) утривалилась канонізація їх постатей як мучеників, в'язнів сумління. Друга крайність – реакція заперечення такого способу інтерпретації. В осмисленні творчого феномену літературного дисидентства (така дефініція має право на функціонування) превалювало творення міфу про них завперш у зв'язку з в'язничною біографією, громадянською позицією, суспільним протестом, трагічним стоїцизмом. І досі спостерігаємо тенденції, так би мовити, «перетягування» митця-дисидента на політичний бік, відтісняючи на маргінес його творчість і духовну складову біографії, що утруднює пізнання, сприйняття та об'єктивну оцінку дисидентського життєтексту як явища синергії, здатного забезпечити «сумарний ефект, який полягає у тому, що при взаємодії двох або більше факторів їх дія суттєво переважає ефект кожного окремого компонента у вигляді простої їх суми»⁹.

В Україні на сьогодні уже побачила світ ціла бібліотека художньої спадщини дисидентів, що тривалий час перебувала під сімома замками спецслужб. На цьому шляху зроблено чимало – видано й перевидано, прочитано, осмислено. І як результат – виникає нова багатопланова й багатовимірنا картина літературного процесу із вражаючими сюжетами письменницьких доль, що на пору своєї активної творчої діяльності формували його ідеологічний простір й, водночас, естетичну сферу. І важливе завдання, що постає перед істориками літератури – «персоналізувати» репрезентантів дисидентського кола поетів, творчість яких розгорталась у заблокованому дротами, проте вільному екзистенційному світі. Що їх об'єднувало? Безумовно світоглядні пріоритети й біографічні реалії (протести, арешти, ув'язнення, табори, відтак подібні мотиви поезії). Воднораз різною була їхня творчість щодо стильової визначеності. Різними були вони й у віковому сенсі, врешті-решт – і за рівнем таланту. Тож, і «персоналізувати» поетів-дисидентів потрібно не просто в дусі традиційного літературного портретування, а проаналізувати різний вибір, різні долі, позиції, версії, шляхи, дискурси. В цьому плані неабияка роль належить автобіографічному синергену – своєрідному творчому акту, в якому здійснюється перетворення індивідуального досвіду митця через власний спогад про минуле, рефлексію сучасного, пророчі візії майбутнього.

Усуціль сфальсифіковані біографії кожного з дисидентів вимагають особливо пильної уваги не стільки до біографій, стільки до автобіографій (інша дефініція – життєпис). Адже написання біографії іншого є, певною мірою, й автобіографією того, хто

⁸ Дуб К. С. Автобіографічний синерген. *Слово і Час*. 2001. № 4. С. 15–21.

⁹ Синергія. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D0%B8%D0%BD%D0%B5%D1%80%D0%B3%D1%96%D1%8F> (дата звернення: 14. 12. 2020).

її пише. Тому, що саме в письменницькій автобіографії і образ автора, і його позиція, і його інтенційний світ постають із особливою значущістю й достовірністю. У палітрі дисидентського дискурсу наявні різні жанрові різновиди письменницьких автобіографій: фактологічні, художні (переважно – поетичні), змішані. Нерідко їх дефінують самі автори: «Автобіографічний триптих» Ігоря Калинця; «Життєглас. Власною рукою писаний» С. Сапеляка; «Поезія – це доля» (уривок з Автобіографії) Т. Мельничука. Сюди, гадаємо, варто зарахувати й наближені до самоокреслення звернення поета до читачів: «Двоє слів читачеві» В. Стуса, «До читача» Ірини Калинець.

Автобіографічні реалії, зафіксовані в різних автобіографічних текстах доповнюються в кожному конкретному випадку поетичними рефлексіями, численними поезіями-присвятами. Поступаючись рівнем інформативності фактологічним складникам власне автобіографії, художні візії поетичних творів оприявнюють психографічні реалії внутрішнього буття автора. Тому їх роль у дешифруванні життєтексту митця претендує на особливий статус.

Простежимо означений ракурс буття письменника-в'язня на прикладі життєтворчості одного з найсуперечливіших і найдраматичніших щодо біографічних колізій дисидента – Миколи Руденка. Так, скажімо його книга спогадів «Найбільше диво – життя» (2013), котру вважають романом-хронікою, сприймається як свого роду сповідь автора про особистий, надзвичайно звивистий, майже карколомний шлях творчого та громадянського прозріння – від охоронця Кремля до засновника Української правозахисної Гельсинської спілки, від правовірного комуніста, фронтового політрука, офіційно визнаного письменника, секретаря парткому київської письменницької організації до правдборця, політв'язня радянських концтаборів, дисидента «в законі». Свої автобіографічні свідчення, суголосні з сюжетною канвою цієї книги, автор увиразнює відчайдушно відвертими, глибоко особистими поетичними одкровеннями: «*Я – комісар за класом і за змістом, / Я – агітпроп і до промов мастак, / Усе життя проживши комуністом, / Звхнувсь на старості... / Хіба ж не так?*»¹⁰.

Біографія М. Руденка – це тривала й виснажлива боротьба за право бути особистістю і, врешті-решт, велика перемога над собою та обставинами. Належачи до літературного істеблішменту в 1950-х роках, він поступово зневірюється в соціалістичних ідеалах та псевдоцінностях, рішуче «відкидає будь-який компроміс із владою, віддає перевагу в'язничним стінам перед перевагою в'язничним стінам перед “тюрмою, що захована в людині”»¹¹. Несподівано для оточення полишає в офіційній літературній ієрархії належну йому на ту пору, так би мовити, «вагову категорію», а згодом стає у відкриту опозицію до офіційної влади й набуває статусу дисидента. Л. Талалай резонно ставить риторичне питання: «Яку необхідно було мати мужність, щоб усім спокусам сказати “ні”, вибрати правду, розуміючи всі наслідки свого вибору?»¹². Що штовхало М. Руденка на цей подвиг і що додавало сили, щой не зректись самого себе й вистояти, стати у цих нестерпних умовах «шляхетним прикладом Людини і Поета в одній особі»¹³.

Відповіді на ці та низку інших питань щодо таємниць дисидентської біографії загалом знаходимо у книзі «Найбільше диво – життя», в якій автор презентує читачеві найважливіші віхи своєї біографії, детально описуючи важливі для нього епізоди й життєві факти, головним чином – ідеологічно переломні та в'язничні, котрі в багатьох випадках доповнюють поетичні тексти відповідного ідейно-змістового поля, з'ясовують джерела їх структурування, означають грані буття художнього світу. Оця світоглядно-естетична «крива» долі письменника-правдборця, зафіксована процитованими вище віршовими рядками, рельєфно прочитується й у формулюванні рубрик книги: «*Друге народження*», «*Болісні пошуки*» й под. Узагальнюючим тезаурусом кардинальних змін у

¹⁰ Руденко М. Д. Поезії. Київ : Дніпро, 1991. 413 с. С. 355.

¹¹ Рудницький Л. Л. Микола Руденко. *Слово і час*. 1995. № 11–12. С. 32–33. С. 32.

¹² Талалай Л. М. Пробуджений совістю. *Дивослово*. 1999. № 6. С. 43–46. С. 44.

¹³ Сом М. Д. Правдивий, актуальний – небезпечний. *Літературна Україна*. 2010. 23 грудня.

цілком усвідомленому виборі пріоритетів М. Руденка можна визнати однозначний імператив, уміщений у частині із симптоматичною назвою «Криза партійної ідеології», в якій автор категорично заявив, що він та його однодумці (Віктор Некрасов, Петро Григоренко, Андрій Сахаров) «ніколи не зможуть повернутися до тієї загальнодержавної облуди, в якій виростили»¹⁴. Ці й подібні констатації, автобіографічні свідчення значною мірою проливають світло на зміни в модуляції голосу поета: «На обрії душі моєї / Світає Слово, щоб пливти / Супроти, не за течією...»¹⁵. В цьому романі-хроніці М. Руденка знаходимо чимало його самозвинувачень, різного роду самокатувань, самоаналізу, особистісних самоокреслень, афористично сформульованих і в багатьох художньо-образних свідченнях, що надає їм переконливості та достовірної аргументації. Так, у драматичній поемі «Атомний цвинтар» автор констатує, що «ізно душею прозрів». Подібного роду зізнання звучить і у вірші «Я нині весь – немов крутий заміс» («Ламав життя і заново творив...»).

Багатьом сучасникам М. Руденка не вдалось уберегти себе від брудної рутини та ганебної уніфікації особистості, як, власне, і йому самому в першій половині життя. В одному із свідчень (1947 р.) він із прикрістю згадував, що «потрапив у вирування тієї сатанинської каламуті зосліпу»¹⁶. Згодом, як зізнаватиметься неодноразово в ліричних одкровеннях та в автобіографічних свідченнях, уповні за це заплатить «нескінченними кайданними дорогами» (І. Калинець), фіксуючи їх «на тюремній стіні»: «...В дверях клацає вічко ... / Пишу цього вірша, / Примостивши папір на тюремній стіні»¹⁷. У 1974 році М. Руденка виключають із лав КПРС за критику марксизму, а роком пізніше позбавляють членства СПУ. «Гріх» поета полягав у протиставленні себе системі, котра його породила й виплекала. Такого в «найдемократичнішій» державі світу не прощали. Отож інквізиційні методи можна було передбачити: оголошення психічно хворим, далі – арешт, суд, ув'язнення, табори, заслання, забуття. Найважливіше в цій ситуації було витримати, не зламатись, не зректись ідеалів, не відступити перед холодним подихом смерті. Поет добре усвідомлював, що «напишеш каяття – / І роздобудеш право на життя» (в. «Так просто»). Однак розумів й іншу річ, страшнішу від фізичної страти. Її він зафіксував у вірші «Так просто все...»: «Лише десяток вимучених слів, / Які ти у потьмаренні наплів – / І вже тебе нема, / А є п'ятьма, / Є у людину схована тюрма»¹⁸. У Київській психоневрологічній клініці (лютий, 1976 року) М. Руденко пише автобіографічні поеми «Історія хвороби» та «Хрест», котрі легалізували його входження в нове буття, прийняття статусу нонконформіста¹⁹. Попри різні оцінки місця постаті М. Руденка в українському літературному процесі означеної пори й подальших років, важить, як зазначає у монографії «Лірика Миколи Руденка» Олена Бровко, саме «мистецьке осягнення особистого духовно-біографічного досвіду, актуалізація проблем самопізнання засвідчує цілісність особистісного (читай автобіографічного. – Г. Р.) начала його поезики»²⁰.

Якщо простежити автобіографічні реалії в художньому дискурсі й у книзі-сповіді «Найбільше диво – життя», в якій, за словами Є. Сверстюка, «відлунює стихійним переплетенням «поезії і правди» (Гете) про «епоху і про себе», то перед читачем виформовується чіткий профіль сильної та чесної особистості, наділеної від природи

¹⁴ Руденко М. Д. «Найбільше диво – життя»: Спогади. Київ: ТОВ «Видавництво» «КЛІО», 2013. 696 с. С. 318.

¹⁵ Руденко М. Д. Поезії. Київ: Дніпро, 1991. 413 с. С. 343.

¹⁶ Руденко М. Д. «Найбільше диво – життя»: Спогади. Київ: ТОВ «Видавництво» «КЛІО»? 2013. 696 с. С. 13.

¹⁷ Руденко М. Д. Поезії. Київ: Дніпро, 1991. 413 с. С. 243.

¹⁸ Там само. С. 174.

¹⁹ Райбедюк Г. Б. Вивчення творчості українських поетів-дисидентів: навчально-методичний посібник. Ізмаїл: РВВ ІДГУ, 2012. 540 с. С. 108. С. 357.

²⁰ Бровко О. Лірика Миколи Руденка. Луганськ: Альма-матер, 2003. 174 с. С. 155.

повнотою почуттів та ненастанним пошуком національних коренів, «любов'ю до людей і добротою, схильністю шукати «правду з серцем»²¹.

На перший погляд, це парадоксально, але тюрма спонукала М. Руденка, як, власне, й усіх в'язнів сумління, пізнавати у нових вимірах буття літературу, філософію, саме життя. В умовах крайніх обмежень, дисиденти стали на прю зі смертю, явивши гідний наслідування взірць ненастанної та систематичної праці сильної особистості за своє духовно-інтелектуальне «самособоюнаповнення», «самовоздвиження» (В. Стус). М. Горинь у листі до дружини від 02. 12. 1967 р. писав: «Тут якісь специфічні і сприятливі (при всій дикій несприятливості) умови для роздумів, будування концепцій...»²². Власне, у в'язниці й народилася значна частина дисидентської поезії. Тому й вагомий її пласт сприймається як біографічна (в багатьох випадках – автобіографічна, психографічна) проекція на текст. За словами І. Дзюби, ця поезія оприявнює «підсумок багатьох гірких роздумів, присмак дисидентського і табірнього досвіду»²³. Вірші в'язнів сумління не залишають сумнівів щодо того, як автор розв'язує художньо осмислювану проблему на рівні власного буття. До подібних висновків спонукають самі тексти дисидентів, «задротівну» біографію яких винесено у назви багатьох творів: «Тюрма» І. Світличного, «Тюремних вечорів смертельні алкоголі» В. Стуса, «Арештантське» С. Сапеляка, «Сон в'язня» М. Руденка, «Записки до тюрми» І. Калинця, «Тюремні нари» Т. Мельничука, цикл «З-поза ґрат» Ірини Калинець.

У в'язничних умовах кожен із дисидентів антропологізує буття, виразно демонструючи «самособоюнаповнення» (В. Стус), посилюючи «антропоцентричність світобачення, вибудовує низку власних філософських актуалізацій»²⁴. Відтак основу автобіографічного синергена поета-дисидента в різних співвідношеннях у кожному конкретному випадку визначають одночасно різномірні елементи – літературні й позалітературні. Щодо художнього модусу, то тут важать дві іманентні ознаки дисидентської поезії: виразна автороцентричність ліричного наративу; автобіографічна/біографічна проекція на поетичний текст. Відтак поза біографічними/автобіографічними чинниками – «зовнішніми» та «внутрішніми» – досягнути сповна усі смислові виміри й глибинні сенси поетичної творчості дисидентів, гадаємо, неможливо. Численні «документальні кадри», органічно вмонтовані в їхні вірші, увиразнюють психологічний стан ліричного героя, динамізують рух авторської свідомості у напрямку до найвищого емоційного стану. Вірші дисидентів, вочевидь, «стають прозорими й зрозумілими лише тоді, коли корелюють з реальним епізодом їх життя чи настрою»²⁵. У більшості їх текстів рельєфно прочитується підлеглість життю, психоемпатичній залежності від обставин, водночас впливаючи на них власною творчістю. Тому слова В. Стуса «Життя так тяжко пише мною, так тяжко пише мною вік» варто сприймати не як безпосередню автобіографічну проекцію на художній текст чи страдницьке заложництво долі, а насамперед як «джерело орудно-творчої активності» (М. Кодак). Сама ж дисидентська поезія, репрезентуючи «зерно біографічного сюжету» (В. Івашко), стає життям, а «життя – творчістю» (Д. Стус).

Висновки. Підсумовуючи зазначимо, що автобіографічний синерген письменника-дисидента включає фактологічні та художні текстуальні виміри. До важливих фактологічних модусів автобіографічного синергену варто віднести листи дисидентів. Специфіка їх біографії й у тому, що частина їх внутрішньої, особисто структурованої біографії, самосвідчення становлять виступи, публічні звернення, відкриті листи, заяви, численні інтерв'ю. У поєднанні з художньою репрезентацією синергія явища має достатньо шансів стати основою створення наукової біографії кожного з дисидентів.

²¹ Руденко М. Д. «Найбільше диво – життя» : Спогади. Київ : ТОВ «Видавництво» «КЛЮ»», 2013. 696 с. С. 15.

²² Горинь М. Листи із-за ґрат. Харків : Фоліо, 2005. 288 с. С. 85.

²³ Дзюба І. М. Різьбяр власного духу. Стус В. С. Під тягарем хреста. Львів : Каменярь, 1991. С. 3–20. С. 4.

²⁴ Тарнашинська Л. Б. Екзистенціально-аксіологічна модель буття/здаватися як дихотомічне поле самопрезентації шістдесятників. *Слово і Час*. 2013. № 3. С. 34–49. С. 41.

²⁵ Стус Д. В. Василь Стус – життя як творчість. Київ : Факт, 2005. 368 с. С. 331.

Сьогодні величезний пласт художньо-документальних матеріалів письменників «малої зони» поступово входить у національну свідомість, включається до наукового обігу, кардинально змінюючи уявлення про іпостасі їх творчих особистостей і про літературний процес означеної доби загалом. У цьому сенсі можемо вести мову про перші результати синергетики на літературознавчому полі наукового осмислення дисидентського тексту й метатексту як системного національного культурно-мистецького утворення.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

- Бровко О. Лірика Миколи Руденка. Луганськ : Альма-матер, 2003. 174 с. С. 155.
- Горинь М. Листи із-за ґрат. Харків : Фоліо, 2005. 288 с. С. 85.
- Дзюба І. М. Різьбяр власного духу. Стус В. С. Під тягарем хреста. Львів : Каменяр, 1991. С. 3–20. С. 4.
- Дуб К. С. Автобіографічний синерген. *Слово і Час*. 2001. № 4. С. 15–21.
- Жулинський М. Г. Самозахистом йому було слово // Сапеляк С. Є. І каміння те стало хлібами... : у 3-х т. Харків : Майдан, 2011. Т. 3 : Спогади, листування, нотатки із щоденника. С. 7–14. С. 11.
- Касян Л. Г. Аудіовізуальні документи в контексті автобіографічного синергену Юрія Яновського. *Архіви України*. 2017. № 3–4. С. 156–168. С. 156.
- Клочек Г. Д. Синергія літературного твору : навчальний посібник з теорії літературного твору. Дніпро : Середняк Т. К., 2020. 240 с. С. 19.
- Коцюбинська М. Х. Література факту : між «великою» і «малою» зонами. *Березіль*. 2006. № 9. С. 157–173; Мазоха Г. С. Український письменницький епістолярій другої половини ХХ століття : жанрово-стильові модифікації : монографія. Київ : Міленіум, 2006. 344 с.;
- Райбедюк Г. Б. Вивчення творчості українських поетів-дисидентів : навчально-методичний посібник. Ізмаїл : РВВ ІДГУ, 2012. 540 с. С. 108. С. 357.
- Рарицький О. А. Партитури тексту і духу (Художньо-документальна проза українських шістдесятників) : монографія. Київ : Смолоскип, 2016. 488 с.
- Руденко М. Д. «Найбільше диво – життя» : Спогади. Київ : ТОВ «Видавництво» «КЛЮ»», 2013. 696 с. С. 318.
- Руденко М. Д. Поезії. Київ : Дніпро, 1991. 413 с.
- Рудницький Л. Л. Микола Руденко. *Слово і час*. 1995. № 11–12. С. 32–33. С. 32.
- Синергія. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D0%B8%D0%BD%D0%B5%D1%80%D0%B3%D1%96%D1%8F> (дата звернення: 14. 12. 2020).
- Соловей Е. С. Проблема автентичного буття і поезія В. Стуса. *Проблеми сучасного літературознавства* : зб. наук. праць. 1999. Вип. 3. С. 79–93. С. 87.
- Сом М. Д. Правдивий, актуальний – небезпечний. *Літературна Україна*. 2010. 23 грудня.
- Справа Василя Стуса : Збірка документів з архіву колишнього КДБ УРСР / уклад. В. Кіпіані. Харків : Віват, 2019. 688 с. С. 8.
- Стус Д. В. Василь Стус – життя як творчість. Київ : Факт, 2005. 368 с. С. 331.
- Талалай Л. М. Пробуджений совістю. *Дивослово*. 1999. № 6. С. 43–46. С. 44.
- Тарнашинська Л. Б. Екзистенціально-аксіологічна модель бути/здаватися як дихотомічне поле самопрезентації шістдесятників. *Слово і Час*. 2013. № 3. С. 34–49. С. 41.

REFERENCES

Klochek H. D. Synerhiia literaturnoho tvoruv : navchalnyi posibnyk z teorii literaturnoho tvoruv [Synergy of a literary work: a textbook on the theory of a literary work] Dnipro : Seredniak T. K., 2020. 240 s. [in Ukrainian].

Rarytskyi O. A. Partytury tekstu i dukhu (Khudozhno-dokumentalna proza ukrainskykh shistdesiatnykiv) [Scores of text and spirit (Art and documentary prose Ukrainian sixties)] : monohrafiia. Kyiv : Smoloskyp, 2016. 488 s. [in Ukrainian].

Kotsiubynska M. Kh. Literatura faktu : mizh «velykoiu» i «maloiu» zonamy [Literature of fact: between the «big» and «small» zones]. *Berezil*. 2006. № 9. S. 157–173 [in Ukrainian].

Mazokha H. S. Ukrainskyi pysmennytskyi epistolarii druhoi polovyny KhKh stolittia : zhanrovo-stylovi modyfikatsii [Ukrainian writing epistolary of the second half of the twentieth century: genre-style modifications] : monohrafiia. Kyiv : Milenium, 2006. 344 s. [in Ukrainian].

Kasian L. H. Audiovizualni dokumenty v konteksti avtobiohrafichnoho synerhenu Yurii Yanovskoho [Audiovisual documents in the context of Yuri Yanovsky's autobiographical synergy]. *Arkhivy Ukrainy*. 2017. № 3–4. S. 156–168. [in Ukrainian].

Sprava Vasylia Stusa : Zbirka dokumentiv z arkhivu kolyshnoho KDB URSR [The case of Vasily Stus: A collection of documents from the archive of the former KGB of the Ukrainian SSR] / uklad. V. Kipiani. Kharkiv : Vivat, 2019. 688 s. [in Ukrainian].

Zhulynskyi M. H. Samozakhystom yomu bulo slovo [Self-defense was his word] // Sapeliak S. Ye. I kaminnia te stalo khlibamy... : u 3-kh t. Kharkiv : Maidan, 2011. T. 3 : Spohady, lystuvannia, notatky iz shchodennyka. S. 7–14 [in Ukrainian].

Solovei E. S. Problema avtentychnoho buttia i poezii V. Stusa [The problem of authentic existence and poetry of V. Stus]. *Problemy suchasnoho literaturoznavstva* : zb. nauk. prats. 1999. Vyp. 3. S. 79–93. [in Ukrainian].

Dub K. S. Avtobiohrafichnyi synerhen [Autobiographical synergy]. *Slovo i Chas*. 2001. № 4. S. 15–21. [in Ukrainian].

Synerhiia [Synergy]. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D0%B8%D0%BD%D0%B5%D1%80%D0%B3%D1%96%D1%8F> (data zvernennia: 14. 12. 2020). [in Ukrainian].

Rudenko M. D. Poezii [Poetry]. Kyiv : Dnipro, 1991. 413 s. [in Ukrainian].

Rudnytskyi L. I. Mykola Rudenko [Mykola Rudenko]. *Slovo i chas*. 1995. № 11–12. S. 32–33. [in Ukrainian].

Talalai L. M. Probudzhnyi sovistiu [Awakened by conscience]. *Dyvoslovo*. 1999. № 6. S. 43–46. [in Ukrainian].

Som M. D. Pravdyvyi, aktualnyi – nebezpechnyi [True, relevant – dangerous]. *Literaturna Ukraina*. 2010. 23 hrudnia. [in Ukrainian].

Rudenko M. D. «Naibilshe dyvo – zhyttia» : Spohady ["The greatest miracle is life": Memories]. Kyiv : TOV «Vydavnytstvo» « KLIO », 2013. 696 s. [in Ukrainian].

Raibediuk H. B. Vyvchennia tvorchoosti ukrainskykh poetiv-dysydentiv [Study of the work of Ukrainian dissident poets] : navchalno-metodychnyi posibnyk. Izmail : RVV IDHU, 2012. 540 s. [in Ukrainian].

Brovko O. O. Liryka Mykoly Rudenka [Mykola Rudenko's lyrics]. Luhansk : Alma-mater, 2003. 174 s. [in Ukrainian].

Horyn M. M. Lysty iz-za grat [Letters from behind bars]. Kharkiv : Folio, 2005. 288 s. [in Ukrainian].

Dziuba I. M. Rizbiar vlasnoho dukhu. Stus V. S. Pid tiaharem khresta [Carver of his own spirit]. Lviv : Kameniar, 1991. S. 3–20. [in Ukrainian].

Tarnashynska L. B. Ekzystentsialno-aksiolohichna model buty/zdavatsia yak dykhotomichne pole samoprezentatsii shistdesiatnykiv [Existential-axiological model of being / surrendering as a dichotomous field of self-presentation of the sixties]. *Slovo i Chas*. 2013. № 3. S. 34–49. [in Ukrainian].

Stus D. V. *Vasyl Stus – zhyttia yak tvorchist [Vasyl Stus - life as creativity]*. Kyiv : Fakt, 2005. 368 s. [in Ukrainian].

Raibedyuk G. Dissident discourse in the coordinates of autobiographical synergy.

The article substantiates the need for a comprehensive study of dissident metatext, which complements and concretizes the artistic discourse of dissidents in the political stagnation of the second half of 1960-1970. The main focus is on reconstructing the synergetics of the dissident text with meta-genre models of their authentic documentaries (archival materials, letters, autobiographies, memoirs, diaries, transcripts of trials, expert reports, interviews, etc.). In the case of the life of prisoners of political camps, the literature of fact has acquired the status of a writer's archive. In this context, the share is given to autobiography as a supra-genre formation, its fundamental significance as an important source of reliable knowledge about ideological and aesthetic aspects of the dissident phenomenon is clarified, the connections of this factual text with the ethics of nonconformists in the communist regime psychological plans. The dependence of the specifics of narrative models of self-objectification of the author's «I» in the poetry of dissidents on the autobiographical text is proved. The projection of the author's intentions, his artistic self-presentation through the subjective sphere of the poetic text is considered on the example of the biography of Mykola Rudenko – the most controversial figure of the nonconformist galaxy. The segments of his autobiographical synergen (biographical component of the worldview, creative act) are outlined, the levels of textual realities are determined: authorocentric lyrical narrative and factual non-fiction literature. Their further research will help to reveal the author's «I» of the artist, preserving his creative identity in conditions of ideological pressure and total prohibitions.

Key words: *dissident discourse, non-fiction literature, text, metatext, dissident poet, genre, autobiography, synergy, Mykola Rudenko, author's «I».*